

Klima- og miljødepartementet

Handlingsplan

Handlingsplan for friluftsliv

Natur som kilde til helse og livskvalitet

FORORD

Regjeringen ønsker at så mange som mulig utøver friluftsliv jevnlig. Friluftsliv gir oss økt livskvalitet og bedre helse, og er en levende og sentral del av den norske kulturarven og nasjonale identiteten. Regjeringen legger med dette frem en handlingsplan for friluftsliv, som skal bidra til å øke befolkningens deltakelse i friluftsliv og medvirke til at attraktive friluftslivsområder ivaretas og utvikles.

Regjeringen prioriterer friluftsliv i nærmiljøet, slik at alle skal kunne være fysisk aktive og oppleve naturen, også i hverdagen. Det skal ikke være nødvendig å reise langt for å oppleve natur. Parkene, grønnstrukturen og markaområdene rundt byene er de mest brukte og viktige områder for friluftsliv. I tillegg er skog- og fjellområdene over hele landet viktige friluftslivsområder, sommer som vinter.

Vi skal verne om allemannsretten, som gir oss lov til å ferdes og oppholde oss i naturen, uavhengig av hvem som eier grunnen. Allemannsretten er en viktig del av norsk kultur og selve grunnlaget for det friluftslivet vi har i Norge.

Friluftsliv handler om å ha nok attraktive arealer som vi har rett til å ferdes på, og som er tilrettelagt for bruk. Vi må jobbe med motivasjon og opplæring til friluftsliv overfor barn og unge. Her gjør de frivillige organisasjonene en svært god jobb. Skoler og barnehager gjør en viktig jobb når de vektlegger friluftsliv og bruker naturen som læringsarena. Gir vi barn og unge kunnskap og opplevelser i friluftsliv, vil dette bli en kilde til helse og livskvalitet gjennom hele livet.

Handlingsplanen er utarbeidet av alle departementene i fellesskap. Handlingsplanen viser, sammen med stortingsmeldingen om friluftsliv fra 2016, regjeringens viktigste prioriteringer og tiltak innenfor dette feltet i årene som kommer.

Oslo, juli 2018

Ola Elvestuen
Klima- og miljøminister

INNHold

1. Innledning	6
2. Friluftsloven og allemannsretten	8
<i>Tiltak</i>	9
3. Friluftslivets arealer og infrastruktur	12
<i>Tiltak</i>	13
3.1 Markaområder	13
3.2 Nærmiljøet, byer og tettsteder	13
3.3 Ferdselsårer	17
3.4 Statlig bidrag til anlegg og områder for friluftsliv	19
3.5 Skjærgårdstjenesten	25
3.6 Kunnskapsgrunnlaget	27
3.7 Kulturminner og landskap som opplevelsesverdi i friluftsliv	27
3.8. Generell veiledning innenfor arealforvaltning	28
3.9 Arealforvaltning utenfor byer og tettsteder	29
4. Friluftslivsaktivitet	33
<i>Tiltak</i>	34
4.1 Grunnopplæringen	34
4.2 Tilskuddsmidler til friluftslivsaktivitet	36
4.3 Nasjonale markeringer	38
4.4 Nærmiljøet, byer og tettsteder	38
4.5 Friluftsliv som del av kommunale helsetiltak og som tiltak i spesialisthelsetjenesten	38
4.6 Rekruttering av grupper og personer med lav deltakelse i friluftsliv	40
4.7 Rekruttering av barn og unge til friluftsliv	42
4.8 Opprettholde og øke de eldres deltakelse i friluftsliv	43
4.9 Digitale verktøy	44
4.10 Nordisk samarbeid	45
4.11 Ulykker i friluftsliv	45
5. Høsting av naturressurser i friluftsliv	46
<i>Tiltak</i>	47
6. Friluftsliv og verdiskaping	51
<i>Tiltak</i>	52

Aurlandsdalen ved Sinjarheim. Foto: Hege Feiring

1. INNLEDNING

Regjeringen ønsker å bidra til at enda flere utøver friluftsliv, og får oppleve friluftsliv som en kilde til bedre helse og høyere livskvalitet. Denne handlingsplanen skal bidra til dette. Handlingsplanen er en oppfølging av Meld. St. 18 (2015–2016) «Friluftsliv – Natur som kilde til helse og livskvalitet», som ble behandlet av Stortinget 20. oktober 2016. Handlingsplanen er utarbeidet i et samarbeid mellom alle departementene, og viser de viktigste tiltakene og føringene i Regjeringens arbeid med friluftsliv.

Regjeringen har i stortingsmeldingen om friluftsliv lagt frem en rekke tiltak og føringar for å styrke arbeidet med friluftsliv, med mål om at friluftsliv skal være en kilde til helse og livskvalitet for hele befolkningen. Det er grundig dokumentert at naturopplevelse og fysisk aktivitet i naturen har betydelige positive virkninger for både psykisk og fysisk helse. Gjennom å utarbeide en handlingsplan for friluftsliv vil regjeringen forsterke satsingen på friluftsliv ytterligere. Friluftsliv er viktig i et folkehelseperspektiv, og en sentral del av norsk kulturarv og nasjonale identitet. Friluftsliv vil også kunne gi den enkelte et forhold til og økt kunnskap om naturen, som kan gi økt vilje til å ta miljøvennlige valg og til å ta vare på naturen.

Handlingsplanen konkretiserer og utfyller en rekke av tiltakene og føringene i stortingsmeldingen. Handlingsplanen inneholder også mange nye tiltak og føringer for å styrke friluftslivsarbeidet.

Mens stortingsmeldingen også inneholder faglige beskrivelser og analyser om utviklingstrekk og aktuelle aspekter og problemstillinger rundt friluftsliv, er handlingsplanen konsentrert om tiltak, føringer og virkemidler. Siden stortingsmeldingen nylig er utarbeidet, er det ikke nødvendig å foreta en ny gjennomgang og beskrivelse av status og utfordringer for friluftslivet i Norge. Når det gjelder statusbeskrivelser, utviklingstrekk, faglige utredninger og analyser, vises det til stortingsmeldingen.

Handlingsplanen inneholder derfor i utgangspunktet kun tekstlige beskrivelser der tiltak og føringer er begrunnet i nye forhold, nye utviklingstrekk eller ny informasjon, som ikke er omtalt i stortingsmeldingen.

Handlingsplanen erstatter ikke stortingsmeldingen om friluftsliv. Stortingsmeldingen gjelder fortsatt, og inneholder mange viktige føringer og tiltak som ikke er gjentatt i handlingsplanen. Stortingsmeldingen og handlingsplanen vil virke sammen og utfylle hverandre, og sammen utgjøre grunnlaget for statens arbeid med friluftsliv i årene som kommer.

Samlet vil disse to dokumentene bidra til å oppfylle de nasjonale målene for friluftsliv:

1. Friluftslivets posisjon skal ivaretas og videreutvikles gjennom ivaretagelse av allemannsretten, bevaring og tilrettelegging av viktige friluftslivsområder, og stimulering til økt friluftslivsaktivitet for alle.
2. Naturen skal i større grad brukes som læringsarena og aktivitetsområde for barn og unge.

At naturområder ivaretas, både i nærmiljøet og ellers, er en forutsetning for at målet om å opprettholde og helst øke dagens høye deltakelse i friluftsliv skal nås.

Ivaretagelse av naturverdier og naturområder er grundig behandlet i Meld. St. 14 (2015–2016) «Natur for livet – Norsk handlingsplan for naturmangfold». Regjeringen vil i løpet av 2018 fremme en egen handlingsplan om hvordan regjeringen vil ta vare på naturverdier og fremme friluftsliv i nasjonalparker og verneområder. Imidlertid inneholder også handlingsplan for friluftsliv tiltak som bidrar til ivaretagelse av naturområder.

Handlingsplanen er blitt utarbeidet i et nært samarbeid med friluftslivsorganisasjonene og friluftsrådene, som har gitt viktige bidrag i utarbeidelsen av handlingsplanen. Flere fylkeskommuner har også gitt viktige innspill til innholdet i planen.

Det er ikke satt en avgrenset tidsperiode for handlingsplanens gyldighet. Regjeringen vil fortløpende prioritere å gjennomføre tiltakene i handlingsplanen.

Sykkeltur på Rallarvegen. Foto: Sverre Hjørnevik - visitnorway.com

2. FRILUFTSLOVEN OG ALLEMANNSRETTE

Kapitlet inneholder tiltak for å ivareta befolkningens rettigheter etter allemannsretten. Allemannsretten er lovfestet gjennom frilufsloven, og er helt grunnleggende for frilufslivet. Samtidig har forholdene endret seg på flere områder siden frilufsloven ble utarbeidet i 1957. Endringer i arealbruk og aktivitetsmønster, herunder også nye former for frilufslivsaktiviteter, gjør det nødvendig med enkelte moderniseringer og tilpasninger i loverket og utvikling av ny kunnskap om effekter av frilufsliv på natur.

Det er behov for enkelte endringer i frilufsloven og i forskriftene for nasjonalparker og verneområder for å legge til rette for at frilufslivet kan utvikles gjennom nye ikke-motoriserte aktiviteter, for eksempel terrengsykling og kiting.

Endringene i frilufsloven og i verneforskriftene som beskrives i dette kapitlet ble fremmet i stortingsmeldingen om frilufsliv fra 2016, men er i handlingsplanen konkretisert når det gjelder tidspunkt for gjennomføring.

Det er nødvendig å jevnlig informere om de rettigheter til fri ferdsel og opphold i naturen alle i Norge har i henhold til allemannsretten, og om de plikter som følger av å bruke allemannsretten. Allemannsretten er bygget på tillit til brukerne, og da er det viktig at brukerne har tilstrekkelig kunnskap og erfaring med friluftsliv. Kapitlet har derfor også tiltak som ivaretar dette.

Kapitlet inneholder videre tiltak og føringer for å unngå at friluftsliv bidrar til å forringe eller ødelegge viktige naturverdier. Noen områder er ekstra sårbare for forstyrrelser og slitasje, og da vil det være nødvendig å ha sterkere reguleringer av friluftslivet i disse områdene.

➡ TILTAK

- Innen utgangen av 2019 fremme forslag om å endre friluftslovens ferdselsbestemmelser for utmark, slik at det åpnes for nye ikke-motoriserte ferdselsformer i friluftslivet.

Friluftsloven vil med denne endringen gi en generell adgang til ikke-motorisert ferdsel i utmark. I dag er retten til ferdsel og opphold i utmark etter friluftsloven avgrenset til konkret angitte aktiviteter. En slik endring vil åpne opp for nye friluftslivsformer, og fjerne tvil om hvilke aktiviteter som er tillatt.

- Innen utgangen av 2019 revidere rundskrivet til friluftsloven, der grensen mellom utmark og innmark vil bli nærmere klargjort.
- I løpet av 2019 utarbeide besøksstrategier for verneområdene på Jærstrendene og på Lista, der blant annet endringer i dagens forskriftsreguleringer av vannsport i fuglefredningsområdene vil bli vurdert.

Strategien skal vise hvordan det kan utøves friluftsliv i disse verneområdene, uten at verneverdiene forringes. Det er et mål at områdene skal kunne brukes til friluftsliv, men i sårbare områder vil det også kunne være nødvendig å regulere ferdsel og annen aktivitet, slik at verneverdiene ivaretas.

- Innen 2020 ha revidert forskriftene for nasjonalparkene og landskapsvernområdene, slik at det i større grad blir lovlig å sykle på veier, stier og kjørespor i disse områdene.

Endringene skal gjøres for at ferdsel med sykkel i større grad likebehandles med ferdsel til fots, i verneområder hvor hensynet til verneverdiene ikke gir grunnlag for å forskjellsbehandle disse ferdselsformene.

- Innen 2020 ha endret regelverket for organisert ferdsel i nasjonalparkene, slik at det blir likebehandling mellom kommersielle og ikke-kommersielle aktiviteter.

- Bidra til at alle kan utøve friluftsliv, uavhengig av inntekt og sosial klasse, ved å videreføre og opprettholde retten til fri ferdsel og opphold i norsk natur gjennom allemannsretten.

Regjeringen vil ikke åpne opp for økt adgang for å kreve inn betaling for ferdsel og opphold i norsk natur. Det er i dag kun i spesielle tilfeller at det kan kreves en obligatorisk avgift for å ferdes og oppholde seg i naturen. Frivillig brukerbetaling for å medvirke til for eksempel preparering av skiløyper faller utenom dette, og er en finansieringsmodell som mange steder kan være hensiktsmessig, for eksempel i hytteområder.

Det at alle gratis kan ferdes og oppholde seg i norsk natur er en viktig grunn til at friluftsliv er så utbredt i Norge og i alle sosiale lag. Forskning viser at innenfor de fleste typene fysisk aktivitet er oppslutningen størst blant mennesker fra de høyeste sosiale lagene. Unntaket er friluftslivsaktiviteter, som har jevnere fordeling, både målt etter deres egen utdanning, foreldres utdanning, egen inntekt og husstandsinntekt.

- Videreutvikle e-læringsopplegget fra 2015 om allemannsretten i samarbeid med Norsk Friluftsliv og de øvrige friluftslivsorganisasjonene.
- Videreutvikle undervisningsopplegget «Smak på naturen», som omhandler allemannsretten som et fellesgode, gjennom aktiviteter som bærplukking og kjennskap til enkeltarter.

Undervisningsopplegget er utviklet av Miljødirektoratet, og er rettet mot barnehagebarn fra 4 års alder og skolebarn opp til 4. klasse.

Barn leker i nedfallstre, som er blitt et naturlig klatrestativ.
Foto: Klima- og miljødepartementet

- Gjennomføre informasjonstiltak for allmennheten, reiselivsnæringen og turister om rettigheter og plikter som følger av allemannsretten, med særlig vekt på informasjon om plikten til varsom og hensynsfull ferdsel.
- Innenfor nettstedet miljokommune.no videreutvikle veiledning til kommunene knyttet til sentrale spørsmål om allemannsretten, som for eksempel definisjonen av innmark/utmark, håndtering og løsning av brukerkonflikter, brukerbetaling, ferdselsreguleringer, plikten til hensynsfull og varsom ferdsel med mer.
- Legge til rette for at det i nye naturreservater blir tillatt med sykling og ridning på eksisterende veier og stier, dersom verneverdier i området ikke er vurdert å være sårbare for slik påvirkning.
- Fremme styring av ferdsel i naturen, primært gjennom informasjon, skilting og merking, samt enkel infrastruktur.
- Bidra til opplæring i friluftsliv som kulturell kompetanse og trygg ferdsel på eget ansvar, ved å støtte opp om opplæring til friluftsliv gjennom friluftslivsorganisasjoner og friluftsråd.
- Kartlegge forskjeller i terrengslitasje og forstyrrelser som forårsakes av syklende og gående på stier i utmark.
- Kartlegge forskjeller i terrengslitasje og forstyrrelser mellom vanlige sykler og el-sykler på stier i utmark.

Spør av tidligere tiders virke i utmarka gir store opplevelsesverdier og kunnskap om fortidens levesett. Foto: Klima- og miljødepartementet

3. FRILUFTSLIVETS AREALER OG INFRASTRUKTUR

Kapitlet inneholder tiltak og føringer for å ivareta og utvikle arealer og anlegg for friluftsliv.

En grunnleggende forutsetning for at friluftsliv har en høy deltakelse i befolkningen, er at det er ulike typer arealer tilgjengelige for friluftsliv, med ulik grad av tilrettelegging. Ut fra hvilken friluftslivsaktivitet man utøver, grad av mobilitet, kunnskap og fysisk form, er det ulike preferanser for hvilken type arealer som foretrekkes. Disse preferansene kan variere gjennom livet. Mange utøver også forskjellige former for friluftsliv. For eksempel er det ofte ulike preferanser i hverdagen og i helger og ferier. I hverdagen er det mange som bruker naturområdene i nærmiljøet for å få naturopplevelse og være fysisk aktive, mens naturområder lenger unna besøkes i helger og ferier.

Det er viktig med fysisk tilrettelegging for friluftsliv, men graden av tilrettelegging må differensieres. Tilretteleggingen kan være høyere nær befolkningskonsentrasjoner

enn lenger unna bebyggelse. Graden av tilrettelegging vil kunne påvirke opplevelseskvalitetene. Samtidig er det mange foretrekker å utøve friluftsliv i områder med høy tilrettelegging.

Disse forholdene stiller høye krav til forvaltningen, slik at alle får muligheten til å utøve friluftsliv i områder som de finner attraktive.

► TILTAK

3.1 Markaområder

- Videreføre arbeidet med vurdering av områder i Osloområdet som kan være aktuelle for vern som friluftslivsområder etter markaloven § 11.
- Revidere Miljødirektoratets håndbok om planlegging av by- og tettstedsnære naturområder (markaveilederen).
- Oppfordre kommuner til å fastsette langsiktige utbyggingsgrenser mot markaområder og friluftsområder i kommunale arealplaner ved å bruke hensynssoner eller arealformålet grønnstruktur.

3.2 Nærmiljøet, byer og tettsteder

- Følge opp Stortingets vedtak om en helhetlig plan for Oslofjorden, med mål om at fjorden skal oppnå god miljøtilstand, restaurere viktige naturverdier, fremme friluftsliv og ivareta det biologiske mangfoldet i fjorden.

To millioner mennesker bruker eller bor i nærheten av Oslofjorden, og den er dermed et viktig rekreasjonsområde for en stor andel av Norges befolkning. Oslofjorden er også en av de mest trafikkerte fjordene i Norge. Summen av all aktivitet fører til at miljøet i fjorden slites.

Oslofjorden må sikres som viktig ressurs for friluftsliv og rekreasjon for befolkningen. Samtidig må vi ivareta økosystemet i fjorden, slik at fremtidige generasjoner kan ha like stor glede av fjorden som oss. Oslofjorden trenger derfor en helhetlig plan, som kan gi en god, bærekraftig bruk av fjorden.

- Formidle til landets kommuner metoder og virkemidler for ivaretagelse og utvikling av områder for friluftsliv i nærmiljøet, herunder hvilke muligheter plan- og bygningsloven gir til dette.

Det er viktig for regjeringen at friluftslivet får en bredere plass ved kommunal- og regional planlegging.

Helsedirektoratet vil bidra til formidling av tiltak om samarbeid, medvirkningsmetoder og erfaringer gjennom program for folkehelsearbeid i kommunen, nærmiljøsatsingen og veiledningsmateriell.

Miljødirektoratet vil videreføre formidlingsarbeidet basert på erfaringer fra direktoratets nærmiljøsatsing, områdesatsing i Groruddalen og i andre byer og arbeidet med statlig sikring og tilrettelegging av friluftslivsområder. Veiledning om bruk av plan- og bygningsloven for å ivareta arealer for friluftsliv i nærmiljøet vil være en viktig del av arbeidet. Riksantikvaren har også viktig kompetanse innenfor dette området, og vil delta i dette formidlingsarbeidet.

- Inspirere kommuner og andre til å utvikle nettverk av gode byrom, gjennom formidling av innholdet i idehåndboken «Byrom – en idehåndbok - Hvordan utvikle byromsnettverk i byer og tettsteder», som Kommunal- og moderniseringsdepartementet ga ut i 2016.

Byromsnettverk er infrastrukturen av gater, plasser, parker, blågrønne områder og gang- og sykkelforbindelser. Dette er en viktig del av by- og stedsutviklingen og kommuneplanarbeidet. Et godt byromsnettverk kan bidra til å øke stedets attraktivitet, koble byen eller tettstedet bedre sammen, og bedre folks livskvalitet.

Idehåndboken gir overordnede og praktiske råd om hvordan kommunen kan utvikle en byromstrategi for å kunne jobbe systematisk over tid med å utvikle byromsnettverk. Den viser også gode ideer og eksempler på prosjekter og planverktøy som kan gi inspirasjon i arbeidet. Målgruppen er i første rekke planleggere i kommunene, folkehelsekoordinatorer og politikere, samt andre som har interesse for feltet.

- Videreutvikle samarbeidet med Oslo kommune i Groruddalssatsingen om kartlegging av metoder og virkemidler for å ivareta og utvikle områder for friluftsliv i nærmiljøet, og for å utvikle nye områder for friluftsliv.
- Bidra til at friluftsliv og ivaretagelse og utvikling av attraktive grøntområder er en del av fremtidige områdesatsinger.

Områdesatsing er et virkemiddel for å bedre miljø, boforhold og levekår i et geografisk avgrenset område. En områdesatsing er et samarbeid mellom stat og kommune som ser flere virkemidler i sammenheng, og medvirker til å skape bedre resultat og økt effekt gjennom felles bruk av statlige og kommunale midler og virkemidler.

Erfaring viser at målrettet og systematisk innsats er viktig for å oppnå varig effekt, og at samarbeid på tvers av sektorer er en forutsetning for å lykkes med dette.

Erfaringer fra Groruddalssatsingen og andre tilsvarende områdesatsinger viser at tilrettelegging for friluftslivsaktivitet, spesielt for lavinntektsgrupper og grupper med minoritetsbakgrunn, kan være viktig for å oppnå målsettingene i områderettet innsats.

- Bruke og formidle kunnskap og erfaringer fra Helsedirektoratets treårige utviklingsarbeid om nærmiljø og lokalsamfunn som fremmer folkehelse, i arbeidet med å stimulere og legge til rette for friluftsliv.

Prosjektet har en årlig tildeling på 17 mill. kroner. Arbeidet er knyttet opp mot folkehelseloven om faktorer og utviklingstrekk i miljø og lokalsamfunn som kan ha innvirkning på befolkningens helse og trivsel (jf. folkehelseloven § 5c). Sentralt i arbeidet er derfor utprøving og utvikling av metoder for medvirkning fra innbyggerne. Målet er å få fram kvalitativ lokalkunnskap som kan supplere kommunenes folkehelseoversikter som grunnlag i planprosesser og konkrete folkehelse tiltak.

Utviklingsarbeidet er organisert som et prosjekt og Helsedirektoratet sørger for gjennomføring. Over 40 kommuner i åtte fylker deltar, og de respektive fylkeskommuner er prosjekteiere med en sentral rolle i oppfølgingen overfor kommunene. Regionale universitets- og høgskolemiljøer bistår med kompetansebygging og veiledning i samarbeid med fylkeskommunene. Prosjektet avsluttes våren 2019, og erfaringer og arbeidsmetoder vil bli videreført gjennom Program for folkehelsearbeid i kommunene.

Færder fyr. Deler av bygningsmassen er kystledhytte. Foto: Erlend Smedshaug

- Vurdere å legge inn indikatorer i folkehelseprofilene om andel av innbyggerne som bor mer enn 500 meter unna sammenhengende turveinett/allment tilgjengelige grøntområder.
- Gjennomføre en nasjonal kartlegging der kommunal planlegging og tilrettelegging for turgåing i nærmiljøet undersøkes, inkludert bruk av spillemidler til nærmiljøanlegg tilknyttet skoler.

Kartleggingen skjer i regi av Helsedirektoratet og Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU), og legges fram i 2018. Her vil sammenhengen mellom kommunal planlegging og tilrettelegging for turgåing i nærmiljøet bli undersøkt, inkludert bruk av spillemidler til nærmiljøanlegg. Undersøkelsen er sendt til politisk ledelse i alle kommuner, samt til sentrale administrative aktører og til idrettsråd, friluftsråd og lovpålagte råd (Eldreråd og råd for personer med nedsatt funksjonsevne).

Kartleggingen omfatter også det regionale nivået og hvordan dette arbeider med friluftsliv i nærmiljøet i egen planlegging og i tilknytning til veiledning og lignende overfor kommunene. Ut over det nasjonale perspektivet, er det også et mål å gi innspill til forbedringer lokalt og regionalt.

På bakgrunn av funn i studien kan det være aktuelt å oppdatere veiledningsmaterieell om fysisk aktivitet og friluftsliv. Helsedirektoratet vil sammen med relevante statlige aktører utarbeide og spre relevant veiledningsmaterieell til bruk i kommunal planlegging.

- Oppfordre kommuner til å bruke metodikken Barnetråkk, for å kartlegge barns bruk av ferdselsårer og grønne områder i nærmiljøene.
- Utvikle metodikken Barnetråkk til også å omfatte flere brukergrupper, gjennom «Folketråkk».

Folketråkk er neste steg på veien fra Barnetråkk – et verktøy DOGA har utviklet for å inkludere barn og unge i by- og stedsutvikling. Med Barnetråkk kan barn og unge registrere sine opplevelser av egne nærmiljøer på en måte som gjør at kommuneplanleggerne kan benytte kunnskapen i sitt utviklingsarbeid. På samme måte skal Folketråkk bli et verktøy der innbyggere i alle aldre kan bidra inn i kommuneplanleggingen på en ny måte.

Prosjektet «Folketråkk» har som mål å utvikle et attraktivt, meningsfullt og brukervennlig verktøy, som stimulerer til økt medvirkning i by- og stedsutvikling. Alle lag av befolkningen skal med, uansett alder, funksjonsevne eller kulturell bakgrunn. Verktøyet blir digitalt og kombineres med andre modeller og metoder for å dekke forskjellige behov og interessegrupper. Det er Norsk design- og arkitektursenter (DOGA) som står bak prosjektet. En referansegruppe på 20–25 personer fra kommune, stat, interesseorganisasjoner, utdanning og forskningsmiljø skal bidra i prosjektet.

- Oppfordre kommunene til å tilrettelegge egne områder for trening/aktivitet med hund.

3.3 Ferdelsårer

- I 2019 igangsettes et flerårig prosjekt med formål å fremme planlegging, opparbeiding, skilting og merking av sammenhengende nettverk av turstier i kommunene.

Miljødirektoratet vil lede prosjektet, i nært samarbeid med fylkeskommunene. Riksantikvaren har en viktig rolle når det gjelder historiske ferdelsårer og formidling og ivaretagelse av kulturminner, og vil derfor også være involvert i prosjektet.

Det konkrete arbeidet vil skje i kommunene i samarbeid med lokale organisasjoner, og vil omfatte planlegging, opparbeiding, skilting, merking og kartfesting av sammenhengende nettverk av turstier. Satsingen skal omfatte både nettverk i og ved byer og tettsteder og i naturen ellers. Kompetansenettverk, erfaringsdeling og stimuleringsmidler vil være sentrale elementer i tiltaket.

Tiltaket skal bidra til at den enkleste og vanligste form for friluftsliv, vandring i grøntområder og naturomgivelser, blir lett tilgjengelig for alle grupper i befolkningen. Tiltaket skal legge til rette for å kombinere turgåing og gåing som ledd i daglige gjøremål.

Det er et mål at ulike brukergrupper har sambruk om ferdelsårene, og prosjektet vil legge dette til grunn i sitt arbeid. I noen tilfeller/områder vil det imidlertid være behov for å skille ulike typer ferdsel, for eksempel kan egne ferdelsårer for riding og sykling noen steder være hensiktsmessig. Men som utgangspunkt ønskes ikke egne traseer for ulike ferdelsformer.

Svartådalen naturreservat i Trollheimen. Verneområdene inneholder ofte store opplevelsesverdier.
Foto: Marianne Gjørsv

Tiltaket er både en oppfølging av kommunenes arbeid med kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder, og av turskiltprosjektet. Tiltaket vil ha et sterkere fokus på planlegging, tilrettelegging og på sammenhengende nettverk av turstier enn det som har vært tilfelle i turskiltprosjektet. Kartfesting av traseer vil også inngå som et sentralt element.

- Oppfordre alle kommuner til å revidere sine sti- og løypeplaner og til å utarbeide turruteplaner, og se disse i sammenheng med tilsvarende planer i nabokommunene.
- Oppfordre alle fylkeskommuner til å utarbeide en regional sti- og løypeplan, og se disse i sammenheng med tilsvarende planer i tilgrensende fylker.
- Innen 2019 ha utarbeidet nytt veiledningsmaterieell for helhetlig planlegging og tilrettelegging av ferdselsårer.

Veiledningsmateriellet vil omhandle tilrettelegging for ferdsel av ulike brukergrupper. Dialog og samhandling med grunneiere er viktig for å få gode resultater for både friluftslivet og grunneiere. Veiledningsmateriellet vil derfor også ha en særlig oppmerksomhet om dette.

- Legge til rette for at stier og løyper kartlegges og innarbeides i det offentlige kartgrunnlaget (DOK), som også viser ferdselsårer som er beregnet for bestemte brukergrupper.
- Videreføre og videreutvikle arbeidet med å koble turstier til rasteplasser/ utsiktspunkter ved de nasjonale turistvegene og andre offentlige vegger.
- Støtte opp om revisjon av Merkehandboka.

Barn utforsker livet i fjellvann. Foto: Klima- og miljødepartementet

Merkehåndboka fungerer som en nasjonal standard for tilrettelegging og synliggjøring av turruter. Merkehåndboka er utarbeidet av Innovasjon Norge, Den Norske Turistforening og Friluftsrådernes Landsforbund.

- Bidra til helhetlig og sammenhengende skilting og merking for gange og sykling fra kollektivknutepunkt og ut i friluftslivsområder.
- Støtte opp om etablering av stier, turløyper og turveger. Turveger skal som utgangspunkt være tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne.
- Videreføre Statskogs arbeid med å skilte og merke attraksjoner, kulturminner, bygninger, stier og annet etter malen fra merkehåndboka.
- Videreutvikle og gi driftstilskudd til prosjektet «Historiske Vandreruter» i regi av Riksantikvaren og Den Norske Turistforening, med mål om at det innen 2020 er historiske vandreruter i alle landets fylker.

Historiske vandreruter er et samarbeid mellom Den Norske Turistforening (DNT) og Riksantikvaren, som har som formål å øke kjennskap til og bruk av gamle ferdselsruter med kulturhistoriske og friluftslivsmessige kvaliteter. Prosjektet skal sørge for at historien til utvalgte ferdselsårer blir formidlet, og at ferdselsårene får nytt liv som attraktive turruter. Prosjektet var fram til 2015 finansiert av verdiskapningsmidler fra Riksantikvaren, men videreføres i 2017 og 2018 med finansiering fra Sparebankstiftelsen DNB. Fra 2019 vil regjeringen gi midler til Den Norske Turistforening for å drifte og videreutvikle prosjektet.

Det er til nå åpnet syv historiske vandreruter. Riksantikvaren jobber med å utvikle en virtuell framstilling av alle de historiske vandrerutene. I 2018 vil stølsvandring i Valdres, Reisaleden i Nord-Troms, vandrerute i Aurlandsdalen og historisk rute i Jotunheimen lanseres som nye historiske vandreruter.

- Videreføre satsingen på digital formidling og å øke kjennskapen til kulturarv langs gamle ferdselsveier, stier og andre ruter.
- Videreutvikle Pilegrimsleden og Kystpilgrimsleia.

3.4 Statlig bidrag til anlegg og områder for friluftsliv

3.4.1 Statlig sikring og tilrettelegging av friluftslivsområder

- Som del av regionreformen, overføre alle fylkesmannens oppgaver og deler av Miljødirektoratets forvaltningsansvar for statlig sikrede friluftslivsområder til fylkeskommunene, med virkning fra 2020.

Dette innebærer at fylkeskommunene i utgangspunktet får følgende nye oppgaver knyttet til forvaltningen av statlig sikrede friluftslivsområder:

- Avgjøre saker om midlertidige omdisponeringer av de sikrede områdene
 - Avgjøre saker om mindre grenseendringer, etter nærmere retningslinjer
 - Løpende veiledning av kommuner og friluftsråd i enkeltsaker, samt organisert opplæring og veiledning av kommuner og friluftsråd i form av kurs og seminarer
 - Kvalitetssjekking og ajourføring av friluftslivsmodulen av Naturbase
 - Håndtering av større deler av bygningsforvaltningen på områdene
 - Håndtering av festeforhold, sameie og rettigheter på de sikrede områdene
 - Håndheving av eiendomsretten og grunneierbeføyelser (til fots-, beite-, jakt-, fiskerett osv.). Dette kan være ulovlig bruk, nabokrenkelsers, grensetvister med mer.
 - Grensegang eller kartforretning for eiendommer med usikre grenser
 - Framskaffe oversikter over tilstanden i områdene, herunder behov for tilrettelegging og opparbeiding
 - Ivareta statens interesser i jordskiftesaker
 - Ivareta statens interesser i plansaker og som nabo
 - Godkjenne forvaltningsplaner for de sikrede områdene, og sørge for at slike blir utarbeidet
 - Gi uttalelser i saker som skal avgjøres av Miljødirektoratet
- Videreføre arbeidet med å leie ut fyreiendommer som Kystverket ikke lenger har tjenstlig behov for, slik at disse blir tilgjengelige for allmennheten.
 - Utarbeide tiltaksplaner og forvaltningsplaner for de eiendommene som Miljødirektoratet forvalter og som inngår i landsverneplanen for statens kulturhistoriske eiendommer.

Innen utløpet av 2020 vil tiltaksplaner og forvaltningsplaner for de fredede eiendommene som Miljødirektoratet forvalter være utarbeidet, samt nødvendig istandsetting være utført.
 - Innen 2020 ha gått gjennom teltingsforbud og andre restriksjoner på sikrede friluftslivsområder som er forankret i statlig fastsatte forskrifter, med sikte på å fjerne restriksjoner som det ikke lenger er behov for.
 - Gjennom ordningen med statlig sikring og tilrettelegging av friluftslivsområder bidra til videreutvikling av konseptet friluftspor, slik at viktige utfartsområder og nærturterreng blir tilrettelagt med sosiale møte plasser for fysisk aktivitet og naturopplevelse.
 - Videreføre ordningen der kommunalt eide områder vederlagsfritt kan omgjøres til statlig sikrede friluftslivsområder.

- Der det er aktuelt, vurdere om statlig bygningsmasse som ikke lenger er i opprinnelig bruk kan komme allmennheten til gode gjennom utleieordninger, for eksempel som hytte i kystleden.
- Prioritere sikring av ferdselsårer i byer og tettsteder for å bidra til sammenhengende grøntområder med stier og turveger.
- Videreføre prioritering av by- og tettstedsnære kyststrekninger og attraktive strandeieendommer ved sikring av nye friluftslivsområder.
- Prioritere tilgjengelighet for flest mulig brukergrupper på de statlig sikrede friluftslivsområdene, der dette ikke gir vesentlige negative effekter på naturverdier eller opplevelseskvaliteter.

Tilgjengelighet for alle gjennom universell utforming er et sentralt prinsipp for å nå viktige grupper, og skal tilstrebes der det er hensiktsmessig og der det ikke er negativt for naturverdier og/eller opplevelseskvaliteter. Universell utforming av friluftslivsområder, løyper og turveier må ses i sammenheng med atkomst til områdene, slik at det skapes gode, helhetlige løsninger.

- Videreføre ordningen med at nye områder som sikres også kan få midler til grunnleggende tilrettelegging.
- Styrke informasjonen om at midlene til opparbeiding og tilrettelegging av statlig sikrede friluftslivsområder også kan brukes til synliggjøring og formidling av kulturminner på de sikrede områdene.
- Gjennomføre samlinger i de enkelte fylker med informasjon om ordningen statlig sikring av friluftslivsområder.

Aking i Tøyenparken i Oslo. Foto: Tore Holmen - Biofoto

På sikringsamlingene, som skjer i regi av Miljødirektoratet og den aktuelle fylkeskommunen, informeres det om sikringsordningen og prosedyrer for å gjennomføre sikring. Det er viktig å ha jevnlig kontakt med kommunene om dette, da utskifting av personer i kommuneadministrasjonen skaper et behov for jevnlig informasjon om ordningen. Erfaring viser at slike sikringsamlinger medfører flere søknader om nye sikringer.

- Videreføre arbeidet med å forenkle forvaltning av de sikrede områdene, ved utvikling av nye IKT-løsninger og ved å forbedre eksisterende løsninger.

3.4.2 Vurdering av sikringsordningen

- Foreta en gjennomgang av sikringsordningen for å vurdere hva som i dag er den mest hensiktsmessige måten for staten til å bidra til ivaretagelse og utvikling av friluftslivsområder. I arbeidet skal det også vurderes hvordan statens arbeid med forvaltning av allerede sikrede områder kan reduseres ytterligere.

Utgangspunktet skal være at dagens bevilgning til sikring opprettholdes, og at det vurderes hvordan disse midlene best kan brukes til å ivareta og utvikle friluftslivsområder. En slik gjennomgang vil kunne konkludere med at sikringsordningen endres eller avvikles i sin nåværende form. Gjennomgangen kan også resultere i at ordningen beholdes helt eller delvis som i dag. Målet med gjennomgangen er å vurdere hvordan staten best kan bidra til å ivareta viktige områder for friluftsliv, med utgangspunkt i den bevilgningen som er avsatt til sikring av friluftslivsområder.

Skitur ved Beitostølen. Foto: Hege Feiring

Dagens sikringsordning har eksistert siden 1958, og det er frem til i dag sikret ca. 2000 områder. Det bør derfor nå, etter at ordningen har eksistert i 60 år, vurderes om dagens ordning med statlig bidrag til kjøp av friluftslivs-områder i kommunene er den mest hensiktsmessige måten for staten å bidra til ivaretagelse og utvikling av friluftslivsområder på.

Arbeidet skjer i samarbeid med et utvalg kommuner, fylkeskommuner, friluftsråd og friluftslivsorganisasjoner.

3.4.3 Veg og jernbane

- Gjennomføre tiltak for å fremme jernbanens miljøfortrinn, med for eksempel etablering av sykkelparkering, tilgang til kulturminner (jf. for eksempel Rallarvegen) og etablering av knutepunkter med grønn profil (sykkel og gange).
- Vurdere i det enkelte tilfelle, og i samarbeid med lokale myndigheter, etterbruk av nedlagte banestrekninger til turveier/friluftslivsformål.
- Vurdere omgjøring av driftsveger som etableres ved større investeringsprosjekter til ferdselsårer for friluftsliv etter at prosjektene er avsluttet, dersom dette ikke er i strid med andre miljøhensyn.
- Videreføre og videreutvikle arbeidet med Nasjonale sykkelruter.
- Videreføre og videreutvikle arbeidet med byvekstavtaler, der tiltak rettet mot syklistene og fotgjengere inngår.
- Videreføre og videreutvikle etablering av rasteplasser og utkikkspunkt med tilhørende stier i tilknytning til Nasjonale turistveger.
- Videreføre og videreutvikle arbeidet med å tilrettelegge gamle veger som ikke lenger benyttes i det offentlige transportnettet for friluftsliv.

Mesteparten av de eldre vegtraséene ble registrert i arbeidet med Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner. Dette grunnlagsmaterialet vil være et godt utgangspunkt for et målrettet arbeid for å ta i bruk de historiske vegene og tilrettelegge disse for friluftsliv. Statens vegvesen er i gang med å istandsette flere strekninger som inngår i Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner. Sentrale strekninger av Trondheimske kongeveg på Dovrefjell og Bergenske kongeveg gjennom Valdres er eksempler på dette.

3.4.4 Spillemidler til anlegg for friluftsliv

- Støtte opp om etablering av stier, turløyper og turveger og annen infrastruktur for friluftsliv. Turveger skal være godt tilrettelagt for personer med nedsatt funksjonsevne.

Et viktig statlig virkemiddel for å legge til rette for friluftsliv er tildeling av spillemidler til anlegg og områder for idrett og egenorganisert fysisk aktivitet. Turveier, turløyper og turstier er prioriterte anlegg ved at det kan

søkes om inntil 50 % av godkjent kostnad, mot en tredjedel av kostnadene for de fleste andre anlegg. Friluftslivsanlegg og nærmiljøanlegg har over flere år vært noen av anleggskategoriene med høyest innvilgelsesprosent. Dette viser at fylkeskommunene prioriterer friluftslivsanlegg og nærmiljøanlegg høyt ved tildelingen av spillemidler.

Fra 2018 har følgende endringer trådt i kraft:

- Økte tilskuddssatser for turveier, turstier og turløyper lengre enn 2 km.
 - Skilting/merking av eksisterende løyper er innført som en egen søknadsberettiget anleggskategori.
- Støtte opp om etablering og rehabilitering av overnattingshytter i fjellet, ved kysten og i lavlandet, for å sikre allmenheten tilgang til overnattingshytter som er viktige utgangspunkt for fysisk aktivitet og friluftsliv.

Det er i hovedsak kun interkommunale friluftsråd og foreninger organisert under Norsk Friluftsliv, samt fjellstyrene, som kan få tilskudd fra spillemidler til overnattingshytter. Alle overnattingshyttene som får tilskudd må ligge i tilknytning til et løypenett.

- Styrke satsingen på nyskapende anlegg for egenorganisert fysisk aktivitet.

I 2017 ble opprettet en ny tilskuddsordning over spillemidlene, der kommunene kan søke om tilskudd til bygging av anlegg for egenorganisert fysisk aktivitet. Et viktig element i ordningen er at anleggene har et vesentlig element av nyskaping. Formålet er å stimulere kommuner til å tenke nytt når det gjelder bygging av aktivitetsanlegg, slik at de på en ny og bedre måte legger til rette for fysisk aktivitet. Denne tilskuddsordningen vil også kunne gi midler til friluftslivstiltak.

Utforskning av detaljer i naturen. Foto: Øivind Andreassen

Ordningen er et prøveprosjekt over tre år, og regjeringen tar sikte på å sette av til sammen 100 mill. kroner i årene 2017–2019. I 2018 er det satt av 40 mill. kroner til ordningen.

- I samarbeid med fylkeskommuner og kommuner vil Kulturdepartementet legge til rette for bedre lokale og regionale behovsvurderinger ved bygging og rehabilitering av anlegg for idrett og fysisk aktivitet.

Regjeringens «Strategiutvalg for idrett» anbefalte i 2016 at tildelingen av tilskudd fra spillemidlene til anlegg for idrett og fysisk aktivitet best mulig må ivareta behovene for organisert idrett, egenorganisert idrett og friluftsliv i hele landet. Utvalget mente derfor at det er nødvendig at det blir gjennomført gode lokale og regionale behovsvurderinger basert på analyser og medvirkning. Samtidig må staten, fylkeskommuner og kommuner legge til rette for et mangfold av idretter og aktiviteter, samt stimulere til nytenkning innen anleggsutviklingen for å imøtekomme aktivitetstrender.

Staten har mål om å legge til rette for at flest mulig skal kunne utøve idrett og fysisk aktivitet. For å kunne søke om tilskudd fra spillemidlene til anlegg for idrett og fysisk aktivitet, skal anlegget som hovedregel være del av en vedtatt kommunal plan som omfatter idrett og fysisk aktivitet. Dette vilkåret skal sikre at anleggsutbyggingen i kommunene ses i sammenheng og har vært gjenstand for en helhetlig behovsvurdering. Det er derfor viktig at kommunene vurderer behovene ut fra aktivitetsutvikling og etterspørsel i kommunene, samt at de legger til rette for gode medvirkningsprosesser og dialog i planarbeidet.

Særlig aktuelle grupper å trekke inn i arbeidet er idrettsråd, friluftslivsorganisasjoner og barn og ungdom, for eksempel gjennom ungdomsråd eller barne- og ungdomsorganisasjonene. Kommunene må også legge til rette for at andre organisasjoner og enkeltpersoner kan medvirke. Arenaer for medvirkning og dialog kan være åpne folkemøter om idrett og fysisk aktivitet, konferanser, høringer, dialogmøter, idédugnader, internett med mer.

3.5 Skjærgårdstjenesten

- Overføre fylkesmannens ansvar for Skjærgårdstjenesten til fylkeskommunene i tråd med regionreformen.
- Arbeide for en utvikling der Skjærgårdstjenesten i større grad bistår SNO med oppsyn, og arbeide for at innsatsen innenfor skjøtsel av naturområder med sikte på bevaring av biologisk mangfold og/eller bevaring av naturtilstander økes.

En slik utvikling av oppgaver forutsetter at ressursituasjonen gir rom for dette, samtidig som primæroppgavene ivaretas.

Dette kan også innebære økt innsats i arbeidet med fjerning av fremmede arter, for eksempel bistå i arbeidet med fjerning av stillehavsøsters, rynkerose og mink, og frakte bort avfall etter endt skjøtselsarbeid.

- Videreutvikle Skjærgårdstjenestens arbeid med fjerning av marin forsøpling, med vekt på landområder uten veiforbindelse.
- Arbeide for å etablere nye enheter av Skjærgårdstjenesten nord for Hordaland, der det er et slikt behov.

Nye enheter i Skjærgårdstjenesten skal som utgangspunkt opprettes etter den etablerte modellen for Skjærgårdstjenesten, der staten finansierer om lag halvparten av driftskostnadene, mens kommuner, fylkeskommuner og friluftsråd finansierer den andre halvparten. Det er også samarbeid om finansiering av båtkjøp og kostnadskrevende båtreparasjoner. Våren 2018 ble de nødvendige avklaringer for etablering av en ny enhet av Skjærgårdstjenesten i Møre og Romsdal gjort. Dette fylket har tidligere ikke hatt Skjærgårdstjeneste. Det vil være Sunnmøre Friluftsråd som drifter tjenesten, i samarbeid med Nordmøre og Romsdal friluftsråd, fylkeskommunen og en rekke kommuner.

Det er en forutsetning at det kan påvises et behov for skjærgårdstjeneste, at et forpliktende lokalt/regionalt samarbeid er på plass, samt at det lokalt/regionalt foreligger forpliktende og forutsigbare økonomiske rammer for både drifts- og investeringssiden.

Skjærgårdstjenestens båt i driftsenhet Færder. Foto: Erlend Smedshaug

3.6 Kunnskapsgrunnlaget

- Forlenge prosjektet kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder til ut 2019, slik at de aller fleste kommunene rekker å gjennomføre arbeidet.
- Utvikle veiledning og verktøy for kommunene i arbeidet med å revidere og oppdatere gjennomført kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder.

Det er viktig at gjennomført kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder blir revidert etter noe tid, slik at dataene er oppdatert. Miljødirektoratet vil utarbeide veiledning og verktøy for dette.

Tiltaket er todelt. Primært vil arbeidet bestå i å utvikle et digitalt verktøy som også kommuner uten egen GIS-kompetanse kan bruke i arbeidet med å revidere datasettet «kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder». Miljødirektoratet har god erfaring med å tilrettelegge slike verktøy, og vil samtidig legge ut enkle videoklipp på miljokommune.no, som viser hvordan kommunene stegvis kan gå frem i arbeidet.

Sekundært er det behov for å strukturere arbeidet med å holde datasettet oppdatert. Det er flere fylkeskommuner som ønsker å starte et systematisk arbeid med å revidere datasettet i de kommunene som først gjennomførte kartleggingen. Det etterspørres i den sammenheng veiledning og verktøy som kan lette dette arbeidet.

- Revidere Miljødirektoratets håndbok om naturvennlig tilrettelegging.
- Videreutvikle nettsiden miljokommune.no

Temaet utmark er nå etablert som et eget tema under portalen miljokommune.no. Nettstedet inneholder lenker til informasjon, kart, data og verktøy for kommunal saksbehandling innen hele miljøfeltet. Flere statlige etater samarbeider nå om å tilrettelegge oppgaverettede veiledere for kommunene, for å effektivisere og forenkle kommunenes veiledning og behandling av søknader om tiltak i utmark. Veiledningen omfatter gjeldende regelverk som kommunen har ansvar for, og forklarer hvordan kommunen praktisk kan anvende det i sin saksbehandling. [Miljokommune.no](http://miljokommune.no) skal samle de relevante oppgaveveilederne.

3.7 Kulturminner og landskap som opplevelsesverdi i friluftsliv

- Videreutvikle samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen og kommunal friluftslivs- og landbruksforvaltning, for å i større grad synliggjøre og inkludere kulturminner og landskap som del av friluftslivet.
- Videreutvikle samarbeidet mellom Miljødirektoratet og Riksantikvaren for å i større grad synliggjøre og inkludere kulturminner og landskap som del av friluftslivet.

- Bruke aktivt friluftslivspotensialet i de områdene som er valgt ut i Riksantikvaren sitt prosjekt «Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse» og i satsingen «Utvalgte kulturlandskap i jordbruket».
- Bruke verdensarvsentrene som formidlere av kunnskap om natur og kulturhistorie, og se dette i sammenheng med friluftsliv og ferdsel i de respektive områdene.

3.8. Generell veiledning innenfor arealforvaltning

- Utarbeide veiledning om gjennomføring av planarbeid for friluftsliv i kommuner og fylker, tilpasset ny fylkes- og kommunestruktur.

Tiltaket vil i hovedsak innebære å videreutvikle www.miljokommune.no som plattform, men det kan også inkludere tradisjonelt veiledningsmateriell som gir råd og verktøy som både inspirerer og senker terskelen for planlegging av ivaretagelse og utvikling av friluftslivets arealer.

Tiltaket innebærer i praksis å revidere og videreutvikle veiledningsmateriell som allerede finnes, samt å utvikle noe nytt materiell. Det er aktuelt å utvikle en helhetlig veiledning for å ivareta friluftslivet i planprosesser.

Målet med tiltaket er å utarbeide veiledning rettet mot kommuner, som gir kommunene kompetanse, motivasjon og verktøy (maler, eksempler, digitale planverktøy) til å satse på friluftsliv. Tiltaket skal bidra til å sikre tilgjengelighet til friluftslivsareal der folk bor.

På tur med bål og varm drikke. Foto: Synne Kvam

- Videreføre arbeidet med forenkling av utmarksforvaltningen.

I regjeringens arbeid med forenkling av utmarksforvaltningen er det gjort tiltak som skal bidra til kunnskapsbygging i kommunene, både på administrativt og politisk nivå, knyttet til bred verdiskaping, planlegging og forvaltning av natur- og kulturverdier. Som en følge av dette har Distrikts-senteret utarbeidet et læringshefte om tematikken basert på konkrete eksempler fra kommuner, og KS har satt i gang en modul i folkevalgt-opplæringsprogrammet om samme tema.

- Følge opp den nasjonale veilederen «Hesten som ressurs», som er rettet mot kommuner og utøvere av hestevirksomhet.

Det finnes om lag 100 000 hester i Norge, og mange bruker hest både som fritidsaktivitet og i næring. Det er viktig å legge godt til rette for hestehold og for ferdsel med hest i naturen, for å øke deltagelsen i friluftsliv. Mange unge lærer friluftsliv og nærhet til dyr gjennom riding og hestekjøring. Det er dokumentert at aktiviteter med hest er fysisk og mentalt helsefremmende.

Hestehold er plasskrevende, fordi hester trenger mosjon. Personer med nedsatt funksjonsevne kan ha stort utbytte av ulike aktiviteter med hest, og hest kan for dem være en av få praktiske måter å komme seg ut i naturen på. Det er gode muligheter for å utvikle spennende opplevelsesprodukter med hest i naturen.

På samme måte som det kan være konflikter mellom syklister og gående i ulike ferdselsårer, kan det oppstå konflikter mellom brukere av hest og andre brukere av naturen. Det er viktig med allmenn bevissthet om at hest i utgangspunktet kan brukes på stier og veier i naturen. Det er viktig at ferdselsårer for hest og hestehold blir vurdert i kommunal arealplanlegging og i tiltak knyttet til friluftsliv.

3.9 Arealforvaltning utenfor byer og tettsteder

- Bedre veiledningen til kommuner og andre vedrørende planlegging av fritidsbebyggelse, herunder revidere veilederen for planlegging av fritidsbebyggelse.

Veilederen skal bidra til at ny fritidsbebyggelse ikke forringer viktige natur- og friluftslivsområder, samtidig som hensynet til eiendomsrett og privatlivets fred ivaretas. Den skal også bidra til at ny fritidsbebyggelse tilpasses landskapet og tar hensyn til landbruket og andre arealbruksinteresser.

- Videreføre arbeidet med å styrke kunnskapsgrunnlaget om miljø- og samfunnsmessige konsekvenser av utbygging i fjellområdene. På bakgrunn av dette kunnskapsgrunnlaget vil regjeringen ta stilling til innretning, innhold og geografisk virkeområde for eventuelle statlige planretningslinjer for fjellområdene.

Friluftsmeldingen fra 2016 fremhever behovet for bedre veiledning om helhetlig planlegging i fjellet, blant annet av hensyn til friluftsliv, landskap og naturmangfold.

Regjeringen har startet arbeidet med å revidere veilederen «Planlegging av fritidsbebyggelse», og fått utarbeidet to rapporter som oppsummerer statistikk om fritidsbebyggelse og beskriver areal- og samfunnsrelaterte tema det er behov for mer veiledning om. Den nye veilederen skal omfatte fritidsbebyggelse på fjellet, i lavlandet og ved sjøen.

Parallelt med arbeidet med en ny veileder om fritidsbebyggelse vil regjeringen avklare behovet for statlige planretningslinjer for fjellområder med stort utbyggingspress. Hovedformålet med eventuelle statlige planretningslinjer vil være å klargjøre nasjonal politikk for bærekraftig utvikling i fjellområdene der hensynet til næringsutvikling, friluftsliv, landskap, naturmangfold, landbruk, energiproduksjon med mer er viktig.

- Oppfordre fylkeskommuner med fjellområder med stort utbyggingspress til å utarbeide regionale planer, som skal bidra til å ivareta større, sammenhengende naturområder av hensyn til friluftsliv, samt ivareta landskapskvaliteter og naturmangfold.

I dette arbeidet kan erfaringer med regionale planer for villreinområdene brukes.

- Vurdere å gi økonomisk bidrag til det regionale planarbeidet, for å stimulere til utarbeidelse av regionale planer for fjellområder med stort utbyggingspress.
- Revidere de statlige planretningslinjene for differensiert forvaltning av strandsonen langs sjøen, med sikte på mer differensiert forvaltning i spredt bebygde

Ut fra Ljungsdalshytta i Skarvheimen i hustrig vintervær. Foto: Sindre Thoresen Lønnes

strøk, slik at det blir større lokal handlefrihet, samtidig som rekreasjonsmuligheter og vernet av kulturlandskap ivaretas.

Revisjonen skal ses i sammenheng med ny kommunestruktur.

- Utarbeide en veileder om helhetlig planlegging i sjøområdene, som vil omfatte vannflaten i kystsonen.
- Gi veiledning til kommuner for å ivareta allmennhetens rett til ferdsel og opphold i strandsonen.

For å ivareta allmennhetens rett til ferdsel og opphold i strandsonen har kommunene en viktig rolle i å kartlegge og fjerne ulovlige stengsler. Miljødirektoratet er i gang med å revidere og videreutvikle veiledningsmateriell til hjelp for kommunene i dette arbeidet. Revisjonen innebærer å gi oppdatert veiledning om regelverk, samt gi råd til kommuner om hvordan de bør innrette sin saksbehandling for å sikre rask saksgang og korrekte og gyldige vedtak, hvor hensynet til eiendomsrett og privatlivets fred også ivaretas på en god måte.

En viktig del av dette arbeidet er å utvikle maler, eksempler og andre hjelpemidler som kan lette arbeidet i den kommunale hverdagen, og som kan bidra til å dempe konfliktnivået mellom allmennheten og grunneiere. Veiledningen skal tilrettelegges og publiseres på miljokommune.no.

- Prioritere tiltak mot fremmede arter som også er en trussel mot friluftsliv.

Det bør stimuleres til innsats mot fremmede planter som for eksempel rynkerose, som reduserer muligheten for friluftsliv mange steder langs kysten, samt stillehavsøsters, som ødelegger badestrender.

Fylkesmennene og en del kommuner bevilger i dag midler til tiltak mot fremmede arter. Miljødirektoratet har en egen tilskuddsordning for frivillige organisasjoner, institusjoner og private virksomheter, som kan få tilskudd til bekjempelsestiltak, informasjonstiltak, samt kartlegging og overvåkning.

3.9.1. Landbruksarealer

- Videreføre og synliggjøre tilskuddsordninger over jordbruksavtalen som bidrar til tilrettelegging for friluftsliv.

Over jordbruksavtalen er det en rekke tilskuddsordninger som har positiv effekt for friluftslivet, selv om dette ikke er hovedformål med ordningen.

Landbrukets arealer utgjør en stor del av nærmiljøet til mange, og er gjerne bindeledd mellom byen/tettstedet og skog-, fjell- og strandområder i omlandet. Landbruket bidrar med verdier som gir grunnlag for opplevelser, rekreasjon, reiselivstilbud og annen verdiskaping knyttet til landskapet.

- Videreføre tilskuddsordningen «Nærings- og miljøtiltak i skogbruket», og gi informasjon til kommuner og skogeiere om midler til miljøtiltak i skog, herunder friluftsliv.

I ordningen gis det tilskudd til å ivareta og videreutvikle miljøverdier knyttet til biologisk mangfold, landskap, friluftsliv og kulturminner i skog.

- Involvere grunneiere eller grunneiernes representanter i prosesser vedrørende planlegging for friluftsliv på ulike nivåer.

Det er viktig for regjeringen at landbruket i større grad blir involvert i planleggingen og i andre fora for friluftsliv. I den sammenheng er det viktig at grunneierne eller grunneiernes representanter tas tidlig med i prosessene. På denne måten kan konflikter unngås, og samarbeidsprosjekter kan lettere identifiseres og realiseres.

- Legge til rette for samarbeid mellom friluftslivet og skogeierne om bruk av skogsveier til friluftslivsformål, slik at disse også kan fungere som turveier eller brukes som del av sti- og løypenettet.

I områder der det drives skogbruk er det muligheter for å etablere samarbeid med skogeiere om tilrettelegging for friluftsliv. Om lag halvparten av alle permanente veier i Norge er skogsveier som tilhører skogeierdommer, og mange av disse er viktige ferdselsårer for friluftsliv.

- Legge til rette for samarbeid mellom friluftslivsorganisasjonene og regional landbruksforvaltning når det gjelder prioritering av friluftslivstiltak i de regionale miljøprogrammene.

Tilrettelegging for friluftsliv er et av flere mål for de regionale miljøprogrammene for jordbruket. De regionale miljøprogrammene blir laget gjennom en åpen prosess hvor frivillige organisasjoner, kommuner og fylkeskommunen involveres. Tiltakene i miljøprogrammene blir prioritert ut i fra hva som er de største miljøutfordringene i fylket.

- Øke informasjonen om mulighetene for bruk av åpne hytter og buer på eiendommer forvaltet av Statskog SF.

Utforskning av livet i fjæra. Foto: Marianne Gjørvi

4. FRILUFTSLIVSAKTIVITET

Kapitlet omhandler tiltak og føringer for å opprettholde og øke deltakelsen i friluftsliv i alle grupper i befolkningen. For å oppnå dette, er det ikke nok med attraktive arealer for et allsidig friluftsliv. Det er også nødvendig med motiverings-tiltak, informasjon, aktivitetstilbud og opplæring i friluftsliv for å få folk til å ta arealene i bruk. I friluftslivsarbeidet er det tilbud og tiltak overfor en rekke ulike målgrupper, men barn, unge, personer som er lite fysisk aktive, personer med minoritetsbakgrunn og personer med nedsatt funksjonsevne er prioritert.

Organisasjonene er veldig viktige i dette arbeidet, ofte i et samarbeid med det offentlige. Barnehage og skole er også svært viktige for å gi barn og unge erfaringer og kunnskap om friluftsliv.

Friluftsliv har en dokumentert helseeffekt, og friluftsliv spiller en viktig rolle for befolkningens psykiske og fysiske helse. Regjeringen har i denne sammenheng også oppmerksomhet om friluftsliv som en faktor i behandlingen av syke mennesker.

► TILTAK

4.1 Grunnopplæringen

- Videreutvikle «Forum for friluftsliv i skolen» i samarbeid med Norsk Friluftsliv.

Norsk Friluftsliv fikk fra 2018 øremerket midler til å drifte og videreutvikle forumet, og til å jobbe med kompetansefremmende tiltak innenfor friluftsliv i skolen, i samarbeid med Miljødirektoratet og friluftslivsorganisasjonene. Forumet vil i oppstartsfasen utvikle sin form og arbeidsmetode. Forumet vil arbeide med både grunnskolen og videregående opplæring.

- Videreføre og videreutvikle «Den naturlige skolesekken», med mål om at enda flere skoler tar i bruk naturen og friluftsliv som læringsarena for å gi elevene økt forståelse for bærekraftig utvikling.
- Videreføre Skogbrukets kursinstitutt sitt arbeid med formidling av kompetanse om skogbruk, naturbruk og friluftsliv, og bruk av naturen som læringsarena for skoler og barnehager («Lære med skogen»).
- Utvikle kunnskapsgrunnlag om uteområder i skoler og barnehager knyttet til fysisk aktivitet og friluftsmuligheter, og sikre at relevant kunnskap formidles til regionalt og kommunalt nivå.

Helsedirektoratet og Utdanningsdirektoratet har innledet samarbeid om et prosjekt som har som formål å fremskaffe ny kunnskap om betydningen av uteområdene i skoler og barnehager for barn og unges helse, trivsel og læring. I dette ligger studier av elementer som kan stimulere til økt fysisk aktivitet, gi gode og trygge rammer for lek og sosialt samvær, samt forebygge mobbing.

Studien skal også fremskaffe kunnskap om gode modeller og eksempler på hvordan uteområdet i skolen og barnehagen kan ses i sammenheng med nærmiljøanlegg og nærturområder for andre grupper i lokalsamfunnet. Prosjektet skal baseres på litteraturstudier av publiserte vitenskapelige artikler om skolens og barnehagens uteområder fra de siste 15 årene. Studien vil trolig resultere i nye anbefalinger for uteområdet i skoler og barnehager (jf. nåværende anbefalinger i rapporten «Skolens utearealer» IS-1130 fra 2003), og være et grunnlag i etablering og utvikling av skoler og barnehager.

- Videreutvikle et utvalg eksisterende, suksessrike satsinger innenfor natur/friluftsliv rettet mot barn og unge i pedagogiske institusjoner som barnehage, SFO og skole.

Målet er å legge til rette for økt bruk av naturen som læringsarena og aktivitetsområde, for eksempel gjennom Den naturlige skolesekken og «Læring i friluft». Læring i friluft er friluftsrådernes og Friluftsrådernes Landsforbunds felles tiltak for å bidra til mer og bedre uteaktivitet i barnehage, grunnskole og SFO. Arbeidet baseres på idépermene «Læring i friluft» og «Barn i friluft».

Miljødirektoratet har ansvaret for tiltaket, og vil samarbeide med Utdanningsdirektoratet og Helsedirektoratet der det er relevant, samt med andre relevante aktører som Norsk Friluftsliv, Friluftsrådernes landsforbund, lærerorganisasjonene og barne- og ungdomsorganisasjoner, herunder Elevorganisasjonen. Det er viktig at det gis mulighet til å gi synspunkter på hvilke eksisterende satsinger som er aktuelle for videreutvikling.

- Implementere «Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen», som slår fast at skolen skal bidra til at elevene utvikler naturglede, respekt for naturen og klima- og miljøbevissthet. Elevene skal få oppleve naturen og se den som en kilde til nytte, glede, helse og læring.

Den overordnede delen av læreplanverket legger føringer for den pågående prosessen med å fornye alle fag i grunnskolen og de gjennomgående fagene i videregående opplæring. En viktig målsetning med fagfornyelsen er å slanke læreplanene slik at de bidrar til en tydelig prioritering i fagene og bedre legger til rette for dybdelæring. Nye læreplaner skal tas i bruk fra høsten 2020. Kunnskapsdepartementet og Utdanningsdirektoratet vil ha ansvaret for tiltaket.

Bjerkedalen Park i Groruddalen i Oslo. Parken ble anlagt som en del av den første Groruddalssatsingen som varte fra 2007 og frem til 2016. Foto: Marianne Gjørsv

- Gjennomføre effektforskningsprosjektet «Schools in motion» med økt fysisk aktivitet på utvalgte ungdomsskoler.

Formålet med School in Motion prosjektet (ScIM) er å undersøke effekten av økt fysisk aktivitet og kroppsøving på fysisk helse, psykisk helse, læring og læringsmiljø blant elever på 9. trinn.

Prosjektet gjennomføres som et samarbeid mellom Norges idrettshøgskole (NIH), Høgskolen på Vestlandet, Universitetet i Agder, Universitetet i Stavanger og Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Helseregion Øst og Sør. NIH er koordinerende enhet. Prosjektet gjennomføres på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet, Utdanningsdirektoratet, Helse- og omsorgsdepartementet og Helsedirektoratet.

4.2 Tilskuddsmidler til friluftslivsaktivitet

- Videreutvikle Statskogs arbeid med å inspirere til bruk av norsk natur innenfor friluftsliv og helse, blant annet gjennom en nyopprettet tilskuddsordning til dette.
- Prioritere barn, unge, personer som er lite fysisk aktive og personer med minoritetsbakgrunn i tilskuddsordningene til friluftslivsaktivitet.
- Støtte opp organisasjonenes arbeid med å rekruttere, lære opp og ta vare på de frivillige.

Fjelltur ved Bjørnhollia ved Rondane. Fellestur i regi av Den Norske Turistforening.
Foto: Kari Merete Horne, DNT

- Bidra til at flest mulig kommuner har et friluftslivstilbud til barn i sommerferien ved å støtte opp under Friluftsskolen, som er utviklet av Den Norske Turistforening og Friluftsrådernes Landsforbund.
- Støtte opp under organiserte turlbud og informasjonsopplegg som kombinerer friluftsliv med kunnskap om bærekraft, natur og kulturminner, som for eksempel turer på Historiske Vandreruter, Kystleden og Naturlosturer.
- Styrke aktiviteter som fremmer grunnleggende friluftslivsferdigheter som gjør folk bedre i stand til å ta ansvar for seg selv i naturen.
- Styrke samordningen av statlige, fylkeskommunale og private tilskuddsordninger (for eksempel tilskudd fra stiftelser mv).
- Styrke informasjonen om at tilskuddsordningen «Nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom» kan gi støtte til tiltak som tar sikte på å gi barn og unge i aktuell målgruppe tilgang til friluftsliv gjennom tilrettelagte aktiviteter og utlån av utstyr.

Nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom skal være et virkemiddel for å bedre mulighetene for at flere barn og ungdommer skal få delta på viktige sosiale arenaer, som ferie- og fritidsaktiviteter, uavhengig av foreldrenes inntekt og sosiale situasjon. For barn i familier med vanskelig økonomi, og barn som ikke finner seg til rette i de tradisjonelle organiserte aktivitetene, kan friluftsliv være en viktig og egnet arena.

- Åpne for at det i større grad enn i dag kan søkes om tilskudd til friluftslivsutstyr gjennom tilskuddsordningen «Friluftslivstiltak for barn og ungdom» over spillemidlene.
- Videreføre og videreutvikle aktivitetstilskuddet til egenorganisert fysisk aktivitet gjennom Frifond barn og unge. Aktivitetstilskuddet ble opprettet i 2017.
- Se positivt på at lokale organisasjoner som jobber med friluftsliv og lavterskelaktiviteter innenfor fysisk aktivitet samordner sine aktivitetstilbud og sine interesser, for eksempel gjennom aktivitetsråd/koordineringsråd.

Aktivitetsråd/koordineringsråd kan være en møteplass mellom kommunen, friluftslivet og eventuelt andre frivillige organisasjoner som fremmer ikke-konkurransbaserte lavterskelaktiviteter. Rådet kan drøfte ideer til lokale aktivitetstiltak og behov for tilrettelegging og vedlikehold. Rådet vil også kunne komme med innspill til kommunens planarbeid for idrett, friluftsliv og fysisk aktivitet.

4.3 Nasjonale markeringer

- ▶ Legge til rette for gjennomføring av et nytt nasjonalt Friluftslivets år i 2025.
- ▶ Støtte opp under Friluftslivets dag og Friluftslivets uke.
- ▶ Støtte opp under Friluftslivets hederspris.
- ▶ Gi en pengegave gjennom spillemidlene til Den Norske Turistforening i forbindelse med foreningens 150-års jubileum i 2018.

I anledning Den Norske Turistforenings 150-årsjubileum har Stortinget, etter forslag fra regjeringen, vedtatt å tildele Den Norske Turistforening 50 prosent av overskuddet fra en enkelt lottotrekning i 2018. Tildelingen skal bidra til å videreføre og styrke Den Norske Turistforenings arbeid for å legge til rette for friluftsliv og naturopplevelser for hele befolkningen.

4.4 Nærmiljøet, byer og tettsteder

- ▶ Videreføre og videreutvikle samarbeidet med kommuner om områdesatsinger, der et av formålene kan være å øke deltakelsen i friluftsliv, og å utvikle metoder og virkemidler for å øke deltakelsen i friluftsliv i nærmiljøet.

Gjennom Groruddalssatsingen 2017–2026, som er et samarbeid mellom staten og Oslo kommune om områdesatsing i Groruddalen, jobbes det blant annet med disse temaene. Bydelene, Bymiljøetaten, Miljødirektoratet og friluftslivsorganisasjonene jobber sammen med formål å øke deltakelsen i friluftsliv i Groruddalen og for å utvikle metoder og virkemidler innenfor friluftslivsfeltet.

- ▶ Formidle til landets kommuner metoder og virkemidler for å øke deltakelsen i friluftsliv i nærmiljøet.

4.5 Friluftsliv som del av kommunale helsetiltak og som tiltak i spesialisthelsetjenesten

- ▶ Oppfordre sykehus til å bruke friluftsliv, naturen og skjøtsel av kulturminner (i hovedsak vegetasjonsrydding) som del av behandlingen, gjerne i samarbeid med friluftsråd eller friluftslivsorganisasjoner.

Det er gode erfaringer med at sykehusene samarbeider med friluftsråd eller friluftslivsorganisasjoner om dette. Sørlandet rehabiliteringssenters bruk av naturen som del av behandlingen og Oslo universitetssykehus avd. Rikshospitalet sitt samarbeid med Oslo og Omland Friluftsråd om tilbud om friluftsliv til enkelte pasientgrupper, er gode eksempler.

- Oppfordre etablerte kompetansemiljøer til å bygge og spre kompetanse om verdien av å bruke fysisk aktivitet og friluftsliv i behandlingen.
- Samarbeide med kommuner og frivillig sektor gjennom tilskuddsordninger som fremmer livskvalitet, aktiv omsorg, motvirker ensomhet og passivitet, knyttet til tur- og gå-grupper, friluftslivsaktiviteter og andre typer aktivitetstiltak.
- Gjennom nasjonale faglige retningslinjer og veiledere, gi anbefalinger som kan understøtte at friluftslivsaktiviteter inngår som ledd i behandling, både i kommunale helse- og omsorgstjenester og i spesialisthelsetjenesten.
- Videreføre «Inn på tunet» som aktuelt tiltak innenfor arbeidet på helse-, omsorgs-, utdannings-, arbeids-, og sosialområdet.

«Inn på tunet» er tilrettelagte og kvalitetssikrede velferdstjenester på gårdsbruk med tilbud til en rekke tjenestesektorer. Gården kan være en unik og allsidig arena for stimulerende opplevelser og mestring gjennom kontakt med dyr, landbruk, natur og friluftsliv. Det tverrdepartementale ansvaret for å synliggjøre tjenestene er forankret i Meld.St.31 «Garden som ressurs – marknaden som mål», samt styringssignaler til fylkesmennene. Flere departement har samarbeidet om veiledning og håndbøker, for eksempel nasjonal veileder «Inn på Tunet - gården som læringsarena for barn og unge», nasjonal håndbok «Inn på tunet for dagaktivitetstilbud tilrettelagt for personer med demens» og veilederen for NAV-kontorene «Grønt arbeid». Det er også etablert en nasjonal nettside med informasjon om tilbudene.

Opparbeidet strand på Sørenga i Oslo sentrum. Foto: Oslofjordens Friluftsråd

4.6 Rekruttering av grupper og personer med lav deltakelse i friluftsliv

- ▶ Gjennom aktuelle tilskuddsordninger, områdesatsinger og andre prosjekter og satsinger bidra til utvikling av tiltak som kan rekruttere personer med minoritetsbakgrunn til økt deltakelse i friluftsliv.
- ▶ Gjennom aktuelle tilskuddsordninger, områdesatsinger og andre prosjekter og satsinger bidra til utvikling av tiltak som kan rekruttere personer med nedsatt funksjonsevne til økt deltakelse i friluftsliv.
- ▶ Gjennom aktuelle tilskuddsordninger, områdesatsinger og andre prosjekter og satsinger bidra til utvikling av tiltak som kan rekruttere personer fra familier i lavinntekt eller med andre levekårsutfordringer til økt deltakelse i friluftsliv.
- ▶ Videreføre og videreutvikle samarbeidet med Norsk Friluftsliv om prosjektet «Integrering gjennom friluftsliv».
- ▶ Videreføre og videreutvikle samarbeidet med Den Norske Turistforening om prosjektet «Friluftsliv for personer med funksjonsnedsettelse».
- ▶ Videreføre og videreutvikle Integrerings- og mangfoldsdirektoratets tilskuddsordninger til frivillige organisasjoner som kan brukes til friluftslivsaktivitet for beboere i asylmottak.
- ▶ Videreføre og videreutvikle Integrerings- og mangfoldsdirektoratets samarbeidsavtale med Den Norske Turistforening om utvikling av lavterskel tilbud, slik at nye grupper skal kunne oppleve natur og friluftsliv.
- ▶ Gjennom bidrag til forskningsprosjekter, erfaringer fra områdesatsinger i de større byene, erfaringer fra Helsedirektoratets nærmiljøprosjekt og erfaringer fra andre satsinger og tiltak, øke kunnskapen om personer med minoritetsbakgrunn sin deltakelse i friluftsliv, og hvordan økt deltakelse i friluftsliv fra denne gruppen kan oppnås.
- ▶ Styrke informasjonen om at friluftslivstiltak som tar sikte på å gi barn og unge med minoritetsbakgrunn, funksjonsnedsettelse og barn og unge fra lavinntektsfamilier tilgang til friluftsliv gjennom tilrettelagte aktiviteter og utlån av utstyr, kan gis støtte fra tilskuddsordningen «Nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom.»

Nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom skal være et virkemiddel for å bedre mulighetene for at flere barn og ungdom skal få delta på viktige sosiale arenaer, som ferie- og fritidsaktiviteter, uavhengig av foreldrenes inntekt og sosiale situasjon.

Familier med minoritetsbakgrunn er mindre aktive i friluftslivsaktiviteter og bruker i stor grad parker og opparbeidede grøntarealer til rekreasjon. Å mestre og føle seg trygg i aktiviteter i naturen er en viktig del av norsk kulturarv, og en del av integreringen i vårt samfunn. Tiltak som tar sikte på å aktivisere og lære opp barn og unge med levekårsutfordringer i friluftslivsaktiviteter vil kunne søke støtte. Kommunene som søker tilskudd har

opprettet en knutepunktfunksjon, som vil være til hjelp med å identifisere og komme i kontakt med målgruppen.

Knutepunktfunksjonen skal prioritere oppsøkende arbeid mot familier som ellers er vanskelige å nå. Den skal videre sørge for at kommunene har god oversikt over alle relevante tiltak, både i kommunal og frivillig regi. På den måten etableres et bindeledd mellom de familiene som behøver hjelp og tiltakene som finnes i kommunene. Knutepunktet vil kunne være en ressurs også i arbeidet med å knytte sammen organisasjoner med kunnskap om friluftsliv og aktører som jobber med sårbare barne- og ungdomsgrupper.

- Følge opp Fritidserklæringen, som ble signert 7. juni 2016.

Fritidserklæringen er et samarbeid mellom Regjeringen, Kommunenes sentralforbund og frivillig sektor. Erklæringen har som mål at alle barn, uavhengig av foreldrenes økonomiske situasjon, skal kunne delta i minst en fritidsaktivitet sammen med jevnaldrende. Partene i erklæringen jobber for et godt samarbeid lokalt mellom ulike instanser i kommunen, frivilligheten og familiene det gjelder.

- Støtte opp om tiltak for folk som er lite fysisk aktive og lite kjent med friluftsliv, som del av det forebyggende folkehelsearbeidet.
- Videreutvikle Helsedirektoratets kommunikasjonsarbeid for å fremme fysisk aktivitet (Dine 30) til i større grad å omfatte friluftsliv i form av lavterskel friluftslivsaktiviteter, herunder også arbeide for å synliggjøre sunn turmat og bedre kosthold som del av turopplevelsen.

Dette kan knyttes opp til lokale tiltak, som for eksempel vil gjøre det lettere å finne en turvenn, arrangement, turområder i nærmiljøet og å se sammenhengen mellom friluftsliv/fysisk aktivitet og behandling av sykdom.

Padling i skjærgården på Hvaler. Foto: Oslofjordens Friluftsråd

- Vurdere å iverksette nasjonale kommunikasjonskampanjer for å motivere til gange i alle aldersgrupper, og på den måten utvikle en sterkere «gå-kultur» i befolkningen.
- Utvikle en felles satsing i regi av Helsedirektoratet og Miljødirektoratet om organisert fysisk aktivitet i naturen der målgruppene er personer, både voksne og barn, som er lite fysisk aktive.

Gjennom pilotprosjekter som gjennomføres lokalt i samarbeid mellom kommuner og frivillige organisasjoner, skal det skapes gode eksempler. Ved informasjon, markedsføring og erfaringsutveksling skal eksempler og erfaringer fra pilotprosjektene og andre tilsvarende tiltak gjøres kjent i alle landets kommuner.

Dette tiltaket skal bidra til at flere lite fysisk aktive får erfaringer med og ferdigheter i friluftsliv, slik at de senere kan være fysisk aktive i naturen på egenhånd. Tiltaket skal følge opp gode erfaringer fra Miljødirektoratets nærmiljøsatsing, prosjektet «Aktiv i friluft» og tilsvarende satsinger, og vil ha hovedfokus på aktiviteter som gjennomføres i samarbeid mellom kommuner og frivillige organisasjoner. Tiltaket vil kunne gi konkrete eksempler til hjelp i kommunenes arbeid med å inkludere friluftsliv i det kommunale frisklivstilbudet. Gjennom oppmerksomhet på naturopplevelse skal satsingen motivere til fysisk aktivitet uten fokus på trening.

- Videreutvikle de kommunale frisklivssentralene for personer som har behov for å endre livsstil, slik at fysisk aktivitet blir et naturlig element i det daglige.

4.7 Rekruttering av barn og unge til friluftsliv

- Prioritere barn og unge i tilskuddsordningene til friluftsliv.
- Videreføre ordningen med gratis fiske for alle under 20 år på Statskog SF sine eiendommer.
- Oppfordre og stimulere kommuner, friluftsråd og frivillige organisasjoner til å etablere utstyrssentraler for friluftsliv.

Utstyrssentraler for utstyr til friluftsliv er et inkluderende tiltak, som legger til rette for at barn og unge kan delta og prøve seg i mange ulike aktiviteter uten at foreldrenes økonomi setter begrensninger.

Staten gir økonomisk bidrag til dette blant annet gjennom spillemiddelordningen, der organisasjoner tilknyttet Norsk Friluftsliv og interkommunale friluftsråd kan anvende deler av tilskuddet til utstyrsbaser for friluftsliv. Flere kommuner og frivillige organisasjoner får også støtte til slike tiltak gjennom «Nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom».

- Gjennomføre en systematisk videreutvikling av et utvalg suksessrike aktivitets-tiltak for barn og unge i ferie og fritid, med sikte på å nå ut til enda flere.

I dialog med de frivillige organisasjonene, herunder også barne- og ungdomsorganisasjonene, velges det ut et begrenset antall suksessrike tiltak med potensial for å nå mange/alle barn og barnefamilier i deres fritid. Det gjennomføres en systematisk videreutvikling av disse tiltakene med sikte på å nå ut til enda flere. Utviklingsprosessene gjennomføres med fokus på å nå grupper av barn og unge som er lite fysisk aktive.

Spesifikk, målgrupperettet informasjon og markedsføring vil stå sentralt i utviklingsarbeidet. Kommunene vil være sentrale i arbeidet, og et samarbeid mellom organisasjonene og kommunene vil være viktig.

Tiltak som velges ut vil være tiltak som gjennomføres nær der folk bor, som retter seg mot barn og unge generelt og lite aktive barn og unge spesielt, og som legger vekt på læring og utvikling av ferdigheter i friluftsliv. En økt satsing på slike tiltak kan bidra til at en større andel barn og unge kan utvikle nødvendige ferdigheter og delta i friluftslivsaktiviteter.

Miljødirektoratet vil være hovedansvarlig for tiltaket i samarbeid med landsdekkende friluftslivsorganisasjoner.

4.8 Opprettholde og øke de eldres deltakelse i friluftsliv

- Samarbeide med kommuner og frivillig sektor gjennom tilskuddsordninger som fremmer livskvalitet, aktiv omsorg, motvirker ensomhet og passivitet og som er knyttet til tur-, og gågrupper, friluftslivsaktiviteter og andre typer aktivitetstiltak for eldre.

På sykkeltur i nærmiljøet. Foto: Øivind Andreassen

Helsedirektoratet har i 2018 videreført tilskuddet til samarbeid mellom Den Norske Turistforening og Røde Kors om lokale gå-grupper for eldre. Gjennom dette prosjektet, «Aktiv i 100», er det etablert 81 turgrupper med ukentlige turer ledet av frivillige turledere. I denne tildelingen stilles det krav om at tilbudene også skal nå ut til grupper med begynnende kognitiv svikt.

- Opprettholde knutepunktfunksjonen i kommunenes barnefattigdomsarbeid.

Knutepunktfunksjonen kan bidra til å knytte kommunale tiltak, generasjoner og organisasjoner sammen.

Eldre utgjør en viktig ressurs i frivillig arbeid overfor barn og unge. Generasjonsoverføring av kunnskap, ferdigheter og holdninger til natur og fritid er viktig, og her kan den eldre generasjon bidra. Eldre kan ha god tid og en trygghet som er viktig i arbeid med utsatte barne- og ungdomsgrupper. Ungdom som ikke får innføring i friluftslivsferdigheter gjennom aktiviteter med familien, kan ha særlig glede av dette. Dette samspillet kan bidra til å både aktivisere eldre, barn og unge mer i friluftsliv.

4.9 Digitale verktøy

- Bidra til å gjøre digital friluftslivsinformasjon lettere tilgjengelig for allmennheten ved å støtte opp under digital satsing på friluftsliv, herunder ved å gjøre data allment tilgjengelig i maskinlesbare formater.

Padling i Børgefjell. Foto: Helle Andresen

4.10 Nordisk samarbeid

- Lede og videreutvikle prosjektet «Attraktive nordiske byer» i regi av Nordisk Råd.

Prosjektet har som mål å utarbeide en felles nordisk strategi for hvordan byene og deres omland kan utvikle sin attraktivitet ved å sikre et godt bymiljø som er økonomisk, miljømessig og sosialt bærekraftig. God folkehelse gjennom blant annet friluftsliv, blågrønne strukturer, gode areal- og transportløsninger og levende historiske miljøer og kulturminner er sentrale elementer i satsingen.

- Delta i og videreutvikle prosjektet «Naturbasert integrering» i samarbeid med de øvrige Nordiske land.

Prosjektet er finansiert av Nordisk Råd, og skal kartlegge virkemidler og metoder for å øke deltakelsen i friluftsliv blant personer med minoritetsbakgrunn.

- Gjennom prosjekter og øvrig arbeid i regi av den nordiske arbeidsgruppen «Terrestrisk Økosystemgruppe», høste erfaringer fra de andre nordiske land innenfor friluftsliv og naturbasert reiseliv, herunder komme med forslag på løsninger, innovasjoner og verktøy for å bidra til at natur- og kulturarven ivaretas også der det er eksempelvis økt turisme og nye former for friluftsliv.

4.11 Ulykker i friluftsliv

- Få bedre oversikt over ulykker i friluftsliv ved å øke kvaliteten på registreringer i Norsk pasientregister.

Ulykkestall og kunnskap om ulykkesforløp gir grunnlag for å drøfte mønstre og/ eller fellesnevnerer knyttet til årsaksforhold ved ulike hendelser. I 2017 ble det registrert totalt 11 286 ulykker i Norsk pasientregister under kategorien fri natur, hav, sjø og vann.

Disse friluftslivsulykkene fordelte seg videre på en rekke ulike aktiviteter, blant annet sportsaktiviteter, og aktiviteter knyttet til utdanning, inntekts-givende arbeid med mer. Det er stor underrapportering av friluftslivsulykker, trolig fordi mange ulykker registreres i samlekategorien «annen aktivitet», og fordi den generelle registreringsandelen er for lav.

For å få bedre oversikt over friluftslivsulykker vil Folkehelseinstituttet utgi en rapport om skadebildet i Norge i 2018. Helse- og omsorgsdepartementet gir jevnlig tilbakemeldinger til registrerende enheter i helseforetakene og legevaktene med sikte på forbedring av kvaliteten på statistikk fra Norsk pasientregister.

På fisketur i høyfjellet. Foto: Klima- og miljødepartementet

5. HØSTING AV NATURRESSURSER I FRILUFTSLIV

Kapitlet inneholder tiltak og føringer som kan bidra til å øke deltakelsen i høsting av ulike naturressurser i utmark. Norge har en rik høstingstradisjon og unike muligheter for alle til å sanke naturressurser, men også innenfor dette området av friluftslivet er det viktig med tiltak for å opprettholde og helst øke deltakelsen. Høsting som del av friluftsliv kan omfatte en rekke friluftslivsaktiviteter, som for eksempel jakt, fiske og sanking av bær og sopp.

Det er viktig å ha et klart lovverk som regulerer høsting, for å unngå konflikter knyttet til allmennhetenes rettigheter. Det er også viktig å gi informasjon og aktivitetstilbud om høsting av naturressurser. Særlig jakt, men også for eksempel fiske og sopplukking, krever særskilt kunnskap og ferdigheter.

► TILTAK

- Prioritere tiltak som stimulerer til fritidsfiske og høsting av bær og sopp i Klima- og miljødepartementets tilskuddsordninger til friluftsliv.
- Videreutvikle og markedsføre læringsopplegget «Høsting – en smak av tradisjon og muligheter», som omhandler en rekke forslag til høstingsaktiviteter rettet mot skolen, i regi av Miljødirektoratet.
- Innen utløpet av 2019 avklare nærmere i ny straffelov § 323 hvor grensene går for lovlig høsting, herunder forholdet til friluftsløven § 5.
- Gjennom et aktivt statlig eierskap i Statskog SF stille statlig grunn til disposisjon både til opplæringsjakt og som tilbud til førstegangs storviltjegere.
- Sørge for at Statskog SF og fjellstyrene fortsatt sikrer allmennheten god og rimelig tilgang til jakt.
- Videreføre Statskog SF sitt arbeid med opplæringsjakt i egen regi.
- Fortsette å tilby gratis fiske for alle under 20 år på Statskog SF sine eiendommer.
- Videreføre ordningen med Norgeskortet.

Alle som kjøper Norgeskortet kan fiske med stang og håndsnøre etter innlandsfisk i de fleste vann og vassdrag på statsgrunn, unntatt statsallmenninger i Sør-Norge, der fjellstyrene forvalter fisket.

- Videreføre kostholdsprogrammet Fiskesprell.

Fiskesprell har som formål å få barn og unge til å spise sjømat ved å tilrettelegge for gode erfaringer med å tilberede og spise sjømat.

Dette skjer ofte ute i naturen, og gir dermed barna også erfaring og opplevelser i friluftsliv.

Fiskesprell retter seg mot ansatte i barnehage og skole, elever i grunnskole og videregående skole, studenter i lærerutdanningene, samt foreldre.

- Videreutvikle samarbeidet med og støtten til Fishspot.

Fishspot sin oppgave er å tilrettelegge for fiske og salg av fiskekort på vegne av grunneierne. Fishspot skal fremme og videreutvikle sportsfiskeressurser og tilhørende lokale virksomheter, som overnattingstilbud, bespisning og andre tilbud i lokalmiljøet. Dette er en nettbasert løsning. Her kan en enkelt finne frem til hvor og hva de forskjellige fiskemulighetene er, og andre tjenester det er behov for under turen.

- Avklare regelverket om høsting av stillehavsøsters.
- Videreføre og videreutvikle inatur.no.

Inatur er Norges største markeds plass for jakt, fiske og hytter i norsk natur. På inatur.no finnes lett tilgjengelige tilbud om jakt, fiske og overnatting i hele Norge. De fleste hyttene representerer det enkle hyttelivet, og har en begrenset kostnad å leie.

Via Inatur kan det enkelt kjøpes jakt- og fiskekort, som kan skrives ut på egen skriver.

Inatur Norge AS eies av Statskog SF, Norges fjellstyresamband, Norges Jeger- og Fiskerforbund, Norges Skogeierforbund og Norske Lakseelver.

- Samle og gjøre jegerdokumentasjon tilgjengelig elektronisk på mobile flater, slik at det blir enklere å oppfylle dokumentasjonsplikten for å utøve jakt, felling og fangst.

Dokumentasjon som kreves for å kunne jakte skal gjøres digitalt gjennom Jegerregisteret. Det gjelder blant annet jegeravgiftskort, årlig skyteprøve, lisens og dokumentasjon på tilgang til ettersøkshund med mer.

Det vil også være en stor økonomisk besparelse på sikt ved innføring av en slik løsning.

Tiltaket vil bli organisert som et prosjekt hvor Brønnøysundregistrene er sentrale. Andre viktige aktører er Norges Jeger- og fiskerforbund, Det frivillige skyttervesen (DFS), Statskog, Finnmarkseiendommen, Statens naturoppsyn og andre oppsynsaktører.

På fjelltur ved Reineskarvet i Hallingdal. Foto: Klima- og miljødepartementet

- Gjennomføre ulike informasjonstiltak rettet mot allmennheten om høsting av produkter fra naturen som ledd i friluftsliv, først og fremst koblet til mat og helse, men også til andre formål.

Ett av deltiltakene er å videreutvikle læringsopplegget om høsting til bruk i skolen (se eget tiltakspunkt).

Tiltaket vil være en samlet informasjonssatsing med flere deltiltak, der det informeres på ulike måter. Som ledd i utvikling av deltiltak bør det vurderes om det er behov for økt samarbeid og en fellessatsing mellom miljø- og helsemyndighetene knyttet til rekruttering til bær- og sopplukking.

Aktuelle deltiltak kan være:

- Videreutvikle læringsopplegg om høstingstradisjoner for bruk i skolen.
 - Informasjonskampanje i regi av Miljødirektoratet på sosiale medier.
 - Informasjonskampanjer i regi av frivillige organisasjoner med ulike høstingsperspektiver.
 - Spre informasjon om læringsopplegg om høstingstradisjoner gjennom Den naturlige skolesekken og andre relevante kanaler for skolen.
 - Informasjon om høsting knyttet til ulike aktivitetstiltak i regi av frivillige organisasjoner, kommuner, frisklivssentraler med mer.
- Utarbeide en veileder som beskriver oppgaver som kommuner og fylkeskommuner bør følge opp i arbeidet med legge til rette for fritidsfiske.

Merking av stier og ruter bidrar til økt deltakelse i friluftsliv. Foto: Erlend Smedshaug

Veilederen vil gjøre fylkeskommunene bedre i stand til å følge opp sine oppgaver innenfor fritidsfiske.

Veilederen ferdigstilles i samarbeid med fylkeskommunene slik at den tilpasses behovet for veiledning. Norges Jeger- og fiskerforbund vil være en naturlig samarbeidspartner.

Trolltunga i Odda kommune. Foto: Odda kommune

6. FRILUFTSLIV OG VERDISKAPING

Kapitlet viser tiltak og føringer for å legge til rette for økt ferdsel av nasjonale og internasjonale turister i norsk natur, med vekt på samhandling mellom reiselivet og friluftslivet, og hvordan dette kan løses uten at natur-, kulturminne- og opplevelsesverdier blir forringet.

Turister har i økende grad interesse for lokal kultur, livsstil og det som utgjør lokal-samfunnenes identitet og særpreg. Levende bygder, aktivt landbruk, norsk mat og matkultur og kulturlandskap er viktige elementer i dette. Det økende tilbudet av aktiviteter og opplevelser gjennom reiselivsbedrifter vil trolig ha en økende betydning for friluftslivet fremover.

De senere årene har det vært en svært stor økning i antall internasjonale turister som besøker noen av landets mest spektakulære naturattraksjoner, som for eksempel Trolltunga, Kjerag og Preikestolen. Mange av disse naturattraksjonene ligger langt fra bilvei, og økningen i antall besøkende har medført til dels store

utfordringer med slitasje på stiene og naturmiljøet, forsøpling og sikkerhet. Mange som legger ut på vandring i norsk natur mangler både nødvendig utstyr, kunnskap og ferdigheter. Det er derfor behov for god informasjon om de aktuelle turene, og hva som kreves for å gå dem. Arbeidet med nødvendig tilrettelegging videreføres, slik at slitasjen på naturen minimeres og sikkerheten bedres.

Det viktig at friluftslivet og den økte turismen i fjellet ikke går ut over bestandene av villrein og andre dyr i fjellet, eller gir stor slitasje på sårbar vegetasjon. Dette reduserer også opplevelsesverdiene. Det må derfor iverksettes tiltak som både styrer ferdselen, hindrer slitasje, letter ferdselen på stiene og gir turister informasjon om turene.

Verdensarvsentrene gir god informasjon om landskapsverdiene og formidler kunnskap om disse til både de lokale og tilreisende. Sentrene vil være navet for opplevelser knyttet til verdensarvområdene.

Reiselivsbedriftene kan ha en viktig rolle som formidlere av kunnskap og for å legge til rette for god organisering og kanalisering av trafikk for å dempe negative effekter på naturen og andre samfunnsfunksjoner.

➡ TILTAK

- Legge til rette for samarbeidsarenaer for friluftsliv, reiseliv, kunnskapsmiljøer og lokal næringsutvikling for å imøtekomme og diskutere felles utfordringer og muligheter.

Meld. St. 19 (2016–2017) «Opplev Norge – unikt og eventyrlig» og regjeringens strategi for reiseliv basert på landbrukets og reindriftens ressurser «Opplevingar for ein kvar smak» (2017), peker på økt behov for kommersialisering av opplevelser, der mat, natur, kultur og aktiviteter kan settes sammen og presenteres som et attraktivt og helhetlig produkt.

En god samhandling mellom reiselivs-, landbruks-, miljø- og kultursektoren vil være et viktig bidrag til dette.

Utviklingsprogrammet for landbruks- og reindriftsbasert vekst og verdiskaping skal stimulere til næringsutvikling, samarbeid, profesjonalisering og produktutvikling innenfor reiselivet, lokalmat og «Inn på tunet».

- Videreføre og videreutvikle ordningen med Nasjonale Turiststier, og utarbeide og etablere en autoriseringsordning for Nasjonale Turiststier i løpet av 2018.

Det ble i 2017 etablert en ny tilskuddsordning på Klima- og miljødepartementets budsjett til Nasjonale Turiststier. For at ordningen bedre skal vise hva som er intensjonen med ordningen, ble navnet endret til Nasjonale Turiststier i 2018.

Nasjonale Turiststier er stier med tilhørende naturattraksjoner som har blitt internasjonale opplevelsesattraksjoner med ekstraordinært mange besøkende, og som derfor har fått ulike utfordringer. Tilstrømningen medfører stor slitasje på stiene, og utfordringer med søppel/avfall og med sikkerheten. De besøkende mangler ofte ferdighetene og kunnskapen som er nødvendig for å ferdes på en ansvarlig og trygg måte i norsk natur.

Det er behov for å gjennomføre ulike tiltak på og i tilknytning til disse stiene, for å ivareta naturverdiene og opplevelsesverdiene, og for å bedre sikkerheten. Aktuelle tiltak er bedre informasjon, skilting og merking, opparbeiding av stiene, oppsetting av sikringshytter og etablering av toalettfasiliteter. Tilrettelegging av parkeringsplasser, atkomstområder og etablering av servicebygg er også aktuelle tiltak.

Alle bygge- og anleggstiltak skal tilpasses landskapet og natur- og opplevelsesverdiene. Alle tiltak skal også skje innenfor rammene av allemannsretten og norsk friluftslivstradisjon.

I løpet av 2018 vil ordningen bli utviklet som en autoriseringsordning, der utvalgte stier kan bli autorisert som Nasjonal Turiststi.

- Sørge for at alle nasjonalparker har utarbeidet en besøksstrategi innen 2020.
- Videreutvikle håndboken for utvikling av besøksstrategier.

Tilrettelagt sti frem til Preikestolen. Foto: Joakim Hope Soltveit

- Oppfordre til bruk av metodikken i besøksstrategiene også i områder utenfor verneområdene, som har stort besøk og utfordringer med slitasje, forsøpling og forstyrrelser på natur- og dyreliv.
- Bidra til at merkevarestrategien brukes for å gjøre nasjonalparkene til attraktive friluftslivsområder og reisemål.
- Evaluere hvilke effekter den nye strukturen for reisemålselskapene har hatt for å løse utfordringer knyttet til fellesgoder lokalt.

Reisemålselskapene har en rolle i å samordne reiselivsnæringen og samarbeide med kommuner og fylkeskommuner. Regjeringen har lagt til rette for å samle reisemålsselskapene i større og færre enheter. Reiselivsnæringen er nå inndelt i seks landsdelsselskaper. Den nye strukturen for reisemålsselskap gir næringen et godt utgangspunkt for å koordinere en felles innsats.

- Støtte utarbeidelse av en modul innenfor Kommunenes sentralforbunds folkevalgtopplæringsprogram, som omhandler bærekraftig verdiskaping i utmark.

I arbeidet med forenkling av utmarksforvaltningen er det kommet opp et ønske om å styrke kommunenes kapasitet og rolle i utmarksforvaltningen. Et av forslagene som nå iverksettes, er å lage en modul innenfor Kommunenes sentralforbunds folkevalgtopplæringsprogram, som omhandler bærekraftig verdiskaping i utmark. Dette er et tiltak som kan bidra til en mer helhetlig samfunnsutvikling, der de ulike samfunnsinteressene ses i sammenheng.

- Fremskaffe og bruke kunnskap og erfaringer fra ulike satsinger, herunder «Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet», «Naturarven som verdiskaper», «Utvalgte kulturlandskap i jordbruket», «Verdiskapingsprogrammet for lokale og regionale parker» og «Fjellsatsingen» i det videre arbeidet med samhandling og samarbeid mellom friluftsliv, bærekraftig reiseliv og lokal næringsutvikling.

Morgenstemning ved Trollfjorden i Lofoten. Foto: Marius Dalseg Sætre

Utgitt av: Klima- og miljødepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere eksemplarer fra:

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

Internett: www.publikasjoner.dep.no

E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no

Telefon: 222 40 000

Publikasjonskode: T-1564 B

ISBN 978-82-457-0510-2 (PDF)

ISBN 978-82-457-0511-9 (Trykk)

Omslagsbilde: Vandring i Aurlandsdalen

Foto: Sverre Hjørnevik, Fjord Norway

Trykk: Andvord Grafisk 06/2018 – opplag 1200